

**Шербо Растодер, ЦРНА ГОРА У ЕГЗИЛУ 1918-1925, књ I-II,
Историјски институт Црне Горе/Алманах, Подгорица 2004, 1147 стр.**

Тридесетосам година након одржавања мировног конгреса великих европских сила у Берлину, на коме је Црној Гори правно потврђено стицање независности, црногорска држава је поново доживјела окупацију. У вртлогу бурних дешавања везаних за избијање Првог свјетског рата 1914. године, снажно је уздрмана цјелокупна европска политичка позорница, па је последице потреса осјетила и Црна Гора. Почетком 1916. године аустроугарске трупе су успјеле да сломе отпор малобројних црногорских снага концентрисаних на Ловћенском фронту (највећи дио црногорских снага био је концентрисан на сјеверу Црне Горе, на потезу од ушћа Пиве у Дрину до Чакора), и 13. јануара несметано ушле у црногорску пријестоницу Цетиње. Поведени преговори о миру нијесу дали резултате. Са својим најближим сарадницима, члановима краљевске породице, Владом и већим бројем министара, црногорски суверен, краљ Никола I Петровић је напустио Црну Гору 19. јануара 1916. године и преко Скадра и Италије стигао до Француске, гдје је у Неију на Сени код Париза смјестио свој двор, Владу и државну администрацију. Био је то заправо догађај након којег се званична Црна Гора нашла у егзилу, без војске, материјалних средстава и значајније подршке савезника. Историјска судбина тадашње легитимне и легалне црногорске власти била је таква да она није дочекала крај рата у својој земљи која се борила на страни савезника. Династија Петровић-Његош није нестала у немилосрдним таласима ратних дешавања, али је сврстана у ред оних

европских династија чијим члановима није било дозвољено да се врате у земљу којом су њихови чланови управљали 221 годину (1697-1918).

Посебан значај за унапређивање науке о прошлости Црне Горе, државе и друштва у свим сферама живота има рад на објављивању архивске грађе, како домаћег тако и оне страног поријекла. Својим радом на објављивању изворне грађе и изучавању многих питања црногорске прошлости, проф. др Шербо Рагодер је знатно задужио црногорску историографију. Дјеловање Црне Горе и представника црногорске државне власти у егзилу је тема којом се позабавио у склопу својих интересовања која су везана за савремену историју Европе и простора бивше Југославије, што је резултирало појављивањем његове најновије двотомне студије и збирке докумената под насловом „Црна Гора у егзилу 1918-1925”, коју су недавно заједнички објавили Историјски институт Црне Горе и удружење Алманах из Подгорице. Ова тема по свом садржају није нова и неистраживана, али је у овој студији представљена као, како сам аутор каже, „покушај историографске реконструкције званичног црногорског погледа на нестанак црногорске државе” (књ. I, стр. 7). Питање нестанка црногорске државе неопходно је сагледавати и кроз визуру питања које по др Рагодеру гласи: „*Што су о нестанку црногорске државе мислили и писали њени браниоци*”? Оно је вриједно истраживачког напора којег је уложио на изналажење одговора на врло сложено и деликатно питање, у првом реду због тога што је апсолвирање питања нестанка црногорске државе углавном поткријепљено изворима „друге стране” или виђењем „побједника”. Слиједећи принцип да „*основ историјске науке није вјеровање, него сумња и провјеравање*”,¹ у овој студији аутор је стручно сабрао веома обимну архивску грађу која му је омогућила да расвијетли многе дилеме присутне у историографији која третира ову проблематику. Највећи број извора који се објављује у овој двотомној студији настао је на једном од страних језика: француском, енглеском, италијанском, њемачком или нском другом. Ишчитавање понуђених докумената који су објављени у књ. II, ствара се панорама историјских прилика у којима се нашао црногорски суверен и његови најближи сарадници након 1916. године. Историјска ретроспектива дата је преко изворних докумената, анализе и коментара, што скупа доприноси стварању цјеловитије слике прошлог времена. Осврћући се дјелимично на ово питање објављивањем „Улоге

¹ Шербо Рагодер, *Јанусово лице историје – одабрани чланци и расправе.*, Подгорица 2005, 5.

Француске у насилној анексији Црне Горе” (збирке званичних докумената која објављује Министарство спољних послова Краљевине Црне Горе), др Шербо Растодер у „Ријечи приређивача” каже: „*Да ли је у том несћајању државе и људи који су заговарали њен оцштанак, било права, правде и истине, данас се може само расправљати. Али је несумњиво да је у овој историјској парници Француска као најмоћнија европска сила, још од времена Кримског рата, додатно оснажена с побједничким катишталом из Првог свјетског рата, по природи позиције која припада моћнима била главни арбитар. Тога су били свјесни и оцштанци избјеглице Црне Горе, која је, да айсург буде већи, уживала зосшопримство у право оних који су учествовали у расшакану црногорске државне зрађевине, на начин да не буду директно оцшужени као њени зробари, а да истовремено буду главни архитекте версајског европског пројекта унутар којеж је мјеста било само за јужнословенску државну заједницу, којој објективно Црна Гора није могла бити алтернатива...”²*

Отварајући модерним научним приступима питање дјеловања Црне Горе у егзилу, аутор је у првој књизи кроз пет поглавља покренуо низ значајних, скоро табу питања као што су: питање архиве црногорског двора за период послје 1916. године, социјално-економски статус династије Петровић и питање њихове конфисковане имовине и апанаже, политичко ангажовање Петровића послје детронизације 1918, могућност интернационализације црногорског питања, судбина политичара и других Црногораца у емиграцији и сл.

По окупацији Црне Горе, у тешком стању изазваном ратом и разарањима, на пут пун неизвјесности упутили су се чланови династије Петровић и њима најближи и најоданији сарадници. Прво сједиште црногорског двора у егзилу постао је хотел *Гранд* у Лиону, а потом, од почетка марта 1916. године, стари дворцац *Мершак* код Бордоа, који је француска влада одредила за сједиште краља Николе и његове владе. Након Бордоа Двор и Влада су у више наврата мијењали мјесто боравка да би на крају њихово сталније боравиште постао Неји код Париза. Ту се, како наводи Растодер, налазио двор, једна вила, кућа близу двора намијењена за перјанике и нешто даље кућа у којој су смјештена министарства по пресељењу из Бордоа. Већ фебруара 1916. године званични црногорски кругови у егзилу посједовали су податке који су говорили о 300 избјеглих чиновника са породицама,

² Улога Француске у насилној анексији Црне Горе (Званична документа која објављује Министарство спољних послова Краљевине Црне Горе), приређивач проф. др Шербо Растодер, Conteco, Бар 2000, 200-201.

а око 100 студената и око 1.500 избјеглица који су се нашли у егзилу. Краљева породица са пратњом бројала је у то вријеме 39 особа. На резиденцији се вијорио дворски барјак, а на згради Владе народна (државна) застава (књ. I, стр. 45-46).

Политичко дјеловање Црне Горе у егзилу било је активно иако се одвијало у сложеним међународним околностима. У априлу 1916. године краљ Никола је смијенио Лазара Мијушковића и за предсједника Владе именовано Андрију Радовића. Превасходни задатак кабинета Андрије Радовића био је да издјејствује пресељење Владе и краља у Париз, како би се Французима и Црногорцима показало како краљ *„није интерниран у Мерињаку, и да би, налазећи се у близини француске владе, успјешније заступао своју ствар“*. Влада Андрије Радовића је у августу 1916. године поднијела краљу Николи меморандум о уједињењу Црне Горе и Србије, предлажући му да абдицира у корист српског регента Александра Карађорђевића. Краљ Никола није прихватио тај предлог, изговарајући се да то питање треба рјешавати по ослобођењу Црне Горе. Схватајући да је политички став краља Николе још увијек тврд, Андрија Радовић је на наговор српске владе поднио оставку у јануару 1917. године. Нову владу образовао је генерал Мило Матановић. Под надзором ове владе убрзо је било обновљено излажење *„Гласа Црногорца“* који постаје званично гласило црногорске владе и двора, а такође је успостављен Комитет Црвеног крста у Женеви који је приступио организовању одржавања веза са интернирцима и становништвом у Црној Гори. Питање уједињења јужнословенских народа наметало се и влади Мила Матановића, па је и она у више наврата предлагала краљу Николи да, скупа са српском владом, предузме одређене политичке активности у том правцу. Иако политички притиснут, краљ Никола није желио да абдицира. Генерал Матановић је крајем маја 1917. године поднио оставку, а краљ Никола је убрзо прогласио нову владу на челу са Евгенијом Поповићем, дугогодишњим црногорским генералним конзулом у Риму. Његов кабинет био је, како истиче Растодер, *„састављен од људи који ће, са мањим изузецима, своје политичке каријере завршити у емиграцији“* (књ. I, стр. 49). Влада Евгенија Поповића биће активна све до 17. фебруара 1919. године, када ће њено мјесто заузети влада Јована С. Пламенца. У међувремену, увидјевши неповољне околности по Црну Гору и себе, краљ Никола се почетком октобра 1918. године изјаснио за формирање југословенске конфедерације у којој би била сачувана посебна права и традиција њених чланица. Убрзо је успједило и ослобођење Црне Горе у новембру 1918.

године. Сви покушаји краља Николе да се врати у своју земљу остали су безуспјешни. Његов повратак је био осујећен дјеловањем српских званичних кругова, уз обилату помоћ француске дипломатије која се изговарала тиме да би то могло имати негативних последица на војне операције на тлу Балкана које су још увијек биле у току.

Одлукама Велике народне скупштине, одржане у Подгорици од 24-29. новембра 1918. године, Црна Гора је престала да постоји као независна држава. Краљ Никола и његова династија збачени су са црногорског пријестола. Ипак, њихово дјеловање у егзилу није тиме било прекинуто. Истина, смрт краља Николе, 1. марта 1921. године, знатно је отупила оштрицу тог дјеловања и навукла огромну сенку сумње у коначан исход јер је нестало челне и кључне личности дјеловања Црне Горе у егзилу. Влада Јована С. Пламенца дјеловала је све до 20. јуна 1921. године, када је краљица Милена донијела указ о образовању нове владе, са дивизијаром Милутином Вучинићем као предсједником владе, министром војним, заступником министра унутрашњих послова и заступником министра финансија. Након његове смрти крајем августа 1922. године, Пламенац се 16. септембра 1922. године проглашава за законитог предсједника владе. Међутим, у исто вријеме краљица Милена својим указом именује владу на челу са Антом Гвозденовићем. Тако се стварају двије међусобно сучељене владе, а то доводи до потпуног раскола у црногорској емиграцији који ће се пренијети на све просторе које су Црногорци егзиланти населили (књ. I, стр. 53). Са смрћу краљице Милене, 16. марта 1923. године, нестаје значајна личност која је могла и хтјела да слиједи пут свог супруга. Датум смрти краљице Милене поједини аутори због тога и сматрају датумом краја династије Петровић (књ. I, стр. 241).

* * *

Научној јавности данас је сасвим познато да постоји велика празнина када је у питању изворна грађа која се везује за дјеловање црногорског двора и владе из нејског периода (1916-1920). Размишљања аутора студије „Црна Гора у егзилу” иду у правцу да „...је архива црногорског двора, ња и владе, из овог периода за сада остала неизнотна. А да је постојала - постоје увјерљиви докази” (књ. I, стр. 12), као и да су ријетки случајеви „у историји да бројем релативно мала администрација иза себе остави тако бројну писану заоставшћину” (књ. I, стр. 14-15): Аутор сматра да би знатижеља истраживача у вези са овом архивом данас требало да буде много израженија. (књ. I, стр. 14).

* * *

Оно што је у многаме одредило судбину Црне Горе након почетних ратних операција у Првом свјетском рату, била је капитулација њене војске, која није, попут србијанске, успјела да се извуче на територију коју су контролисали савезници. Ту се као сасвим логично намеће питање разлога због којих није била заштићена одступница црногорској војсци? О тим разлозима аутор ове студије детаљно говори у књ. I, на стр. 95-132. Према његовим наводима *„... сваки њошоњи њокушај обнове црногорске војске био (је) онемогућаван углавном са стране која је водила до срби-јанских центара моћи”* (књ. I, стр. 96). Крај Првог свјетског рата краљ Никола је дочекао без војске. По избијању Божићне побуне црногорска влада у емиграцији приступила је формирању војних јединица које је требало да послуже за евентуални војни упад у Црну Гору, што би омогућило повратак династије Петровић на власт и поништење одлука Подгоричке скупштине. Први војни логор Црногораца у егзилу формиран је у Ферари и то од интернираца из заробљеничких логора који су пристигли у Италију одмах по закључењу примирја. Сви су изјавили да ће бити против свакога *„ко буде против Црне Горе”*. Марта 1919. године ова групација из Фераре је пребачена у Каве, мјесто удаљено 40 км од Рима. У то вријеме постигнут је договор између црногорске и италијанске владе да се црногорска војска концентрише у Гасти, старом граду између Рима и Напуља. За команданта ових јединица постављен је командир Петар Лекић. Број стационираних у Гасти стално је растао, а занимљиво је истаћи да су у црногорску војску примани као добровољци и поједини руски емигранти, нпр. Александар Николајевић Степуски (књ. I, стр. 130). Иако је црногорска војска у неколико успјела да се обнови, она више није могла *„утицати на шок догађаја, већ само њокушавати да их измијени”* (књ. I, стр. 101). Последњи остаци црногорске војске, која се дуго формирала и боравила на тлу Италије, били су растјерани са доласком Мусолинија на власт.

* * *

Занимљиво питање које отвара др Шербо Растодер у својој обимној студији „Црна Гора у егзилу” је и питање социјално-економске основе дјеловања црногорске емиграције. Династија Петровић - Његош је, наставши се у егзилу, била у цјелини зависна од финансијске подршке савезника, првенствено Француске и Велике Британије. По напуштању

Црне Горе, према свједочењу контроверзних извора, црногорски владар је имао 50.000 перпера у злату и 50.000 перпера у боновима, односно 15.000 перпера у злату, по другом извору (књ. I, стр. 148). Савезничке субвенције биле су неуредне и условљене политичким интересима. Одлуке Подгоричке скупштине односиле су се и на покретну и на непокретну имовину краља Николе, па је сходно расположењу већине чланова Скупштине било одлучено „*да се њојокрејџна и њојокрејџна имовина бившег краља Николе Петровића Њеџоша, и њеџове династије, у Црној Гори конфискује у корист народа.*” Схватајући да је црногорски владар у заиста незавидној економској ситуацији, Италијани су јуна 1918. године почели да уплаћују краљу Николи по 100.000 франака мјесечно, уз напомену да црногорски владар уклони постојеће „*ускостии*” своје политике. Октобра 1919. дошло је до укидања субвенција од стране Француске и Велике Британије што је црногорску владу и емиграцију довело у нимало завидан положај. Уз ту неповољност, црногорску емиграцију је оптерећивало и снажно дјеловање антицрногорске пропаганде која је ширила вијести о наводном раскошном животу краља и дворске свите и великим парама које се врте око њих и двора. Тешко финансијско стање изазивало је негативне утиске у свим круговима црногорске емиграције. Влада Краљевине СХС спроводила је дио своје спољње политике актуелизовањем и овог питања „*хитјела је овим убијти сваку наду код црногорског народа да ће Црна Гора икад ускрснути и тим сломити његов оштор, који је сваког дана све силнији*” (књ. I, стр. 153). Стање се још више погоршало након смрти краља Николе, када су чланови династије Петровић, усљед немогућности да користе своја конфискована добра, запали у још већу материјалну кризу. Рјешење проблема чланови династије покушали су да остваре појединачно, али ни то није дало битнијих резултата. Према наводима аутора ове студије „... *из расиоложиве документације итешко је уијврдити укујну своју која је исилаћивана Петровићима на име ајанајсе, у сивари надокнаде за одузету имовину. У сваком случају она није била ни приближна вриједности имовине коју су ови њосједовали...*” (књ. I, стр. 170).

* * *

Питање политичког ангажмана Петровића послје 1918. године такође је једно од значајнијих питања коме је др Шербо Растодер посветио доста пажње у својој, како смо већ нагласили, врло обимној студији.

Како се ближио крај Првог свјетског рата, краљ Никола је све упорније настојао да поправи свој пољуљани положај међу савезницима. Међутим, они су према Црној Гори у егзилу водили двоструку игру. Подгријавали су тежње које је истицала званична Црна Гора, а радили су практично у своју корист. Црногорска емиграција је зато очекивала да ће Конференција мира у Паризу обезбиједити Црној Гори пуну сатисфакцију, сходно обећањима која су званичници европске дипломатије давали краљу Николи. Међутим, десило се супротно. Држање великих сила према Црној Гори сводило се на политику ћутања. Као потпору овој чињеници довољно је навести податак да се на мировној конференцији у Версају код Париза нијесу појавили само представници Црне Горе и Русије. Празна столица са натписом „Монтенегро”, била је једина ознака присуства Црне Горе на свим сједницама Конференције, од свечаних до пленарних. Узалудне су биле протестне ноте које је др Перо Шоћ упућивао предсједнику Француске Рајмонду Поенкареу због изостављања Црне Горе на мировној конференцији, као и активности разних асоцијација Црногораца у избјеглиштву које су осуђивале политику „*интрига и клевети званичне Србије*”, обраћања 168 Црногораца настављених у Италији предсједнику САД Вилсону да не „*допусти да се ногама жези право и слобода најмањега народа*”, и сл. (књ. I, стр. 256-257). Због ових и сличних активности у Паризу се у дипломатским круговима зато и јавља идеја о англоамеричкој окупацији Црне Горе, са чије територије би се уклониле француске, српске и италијанске трупе, за које се сматрало да су директно уплетене и заинтересоване за развој догађаја у Црној Гори.

Формирањем владе на челу са Јованом Пламенцем, 17. фебруара 1919. године, судбина црногорске династије и Црне Горе још се чвршће везала за Италију. Програм Пламенчеве владе имао је сљедеће приоритете: „1. Борба на живој и смрт, за поштовање суверенитета Црне Горе. Њено интeрнално расштурање јесте прва последица тога. 2. Пошћуно скидање оног лажног вела од лажи и клевети, којим званична Србија жели покрићи наше озромне и несебичне жртве у овом рату. Исто тако, доћи до истине, то доказати да је Црна Гора издана од званичне Србије чак и у оном часу када је, без икаквих услова - племенито и узвишено - себе пренијела на жртву за Србију и за опшћу националну ствар. 3. Да се аболирају неправде према Црној Гори што се тиче граница, територија и сл” (књ. I, стр. 263-264). Иако су очи емигрантске Црне Горе биле уперене у Италију, ипак се показало да је она у савезничком ланцу била најслабија карика на коју се није могао ослоњити тешки црногорски емигрантски

терет. У мрежи изукрштаних и преплетених дипломатских интереса и интрига мало ко је поклањао пажњу црногорском питању. Схвативши да су сви напори усмјерени у правцу интернационализације црногорског питања практично безуспјешни, црногорска емиграција је средином 1919. године размишљала о припремама за упад у Црну Гору, како би се на тај начин скренула пажња учесницима Конференције мира на оно што се догађа на тлу „заборављене земље”. Добро обавијештени кругови су располагали информацијама да ће доћи до искрцавања краља Николе и његових присталица на тло Црне Горе, али то се није десило. Узалудни су остали и црногорски дипломатски покушаји учињени према Ватикану, Друштву народа и другим међународним институцијама тог времена.

* * *

У другој књизи студије „Црна Гора у егзилу” аутор је приложио 137 изворних докумената (декларације, прогласи, програми, апели, меморандуми, ноте, мемоари, протестна писма), који на оригиналан и аутентичан начин дочаравају сву сложеност живота Црне Горе у егзилу.

* * *

Сагледавајући у цјелини текст студије и збирке докумената „Црна Гора у егзилу”, може се закључити да она представља значајан допринос расвјетљавању једног дијела црногорске историје XX вијека. Из цјелокупног текста стиче се врло јасна слика о политичком животу Црне Горе у емиграцији који је био врло тежак, оптерећен финансијским проблемима и дјеловањем антицрногорске пропаганде, али истовремено дипломатски врло жив и активан. Изложена архивска грађа пружа читаоцу могућност сагледавања жилаве политичке борбе црногорског владара, двора и присталица окупљених око њега у циљу поновног успостављања независне и слободне Црне Горе.

Студија коју смо представили даје одговоре на бројна питања, али још више поставља нова и оставља простор читаоцима да размишљају, да се прочитаном тексту и документима поново враћају, да консултују и другу литературу и публикације које прате исту проблематику. Ауторов текст одише чистим и јасним, лаким и течним стилем, што студију чини прихватљивом за све читаоце.

Због свега наведеног могло би се констатовати да је студија и збирка докумената др Шерба Растодера „Црна Гора у егзилу” егземпларна по томе што на одличан начин синтетизује историографске и истраживачке

резултате и што посједује критички осврт на доминантне моменте живота и дјеловања Црне Горе у егзилу. То се превасходно може видјети по научној апаратури која перманентно прати основни текст студије и сама по себи довољно говори о научној суптилности и озбиљности др Шерба Растодера, чије је име већ увелико препознатљиво у научним и истраживачким круговима. Дубоко понирање у проблеме које је прошло вријеме попут печата утиснуло у епоху, такође, на врло специфичан начин говори о научној озбиљности, темељном и објективном приступу, проблематици која му се наметнула у оквиру специјалистичког интересовања. Свакако да је вриједност ове монографије и у томе што ће она добро послужити као подстрек младим и надареним истраживачима да се и сами посвете истраживању ове проблематике и тако обогате фонд знања везан за назначену и сличне теме.

Сматрамо да би, због своје изузетне вриједности, студија и збирка докумената „Црна Гора у егзилу 1918-1925” требало обавезно да се нађе у рукама шире читалачке публике која би се на врло прихватљив начин упознала са судбином црногорске емиграције у периоду послје 1918. године, са аспекта социјалне, војне, политичке, дипломатске и цјелокупне међународне позиције тадашње званичне Црне Горе.

Саит Шаботић